

decreased significantly, and has receded to the area of familiar language use in most cases. The study of its present-day situation is one of the most important tasks of dialectology, if not the single most important task. The main questions are: 1. How can synchronic dialectal data be collected today under these radically changed circumstances? 2. What has become of the former native language variants that existed between the standard language and the regional dialects? 3. What is the most pressing task for dialectology today?

Keywords: dialectology, traditional peasant farming, social changes, dialect data collection, historical overview, description of dialects today.

KISS JENŐ

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

TUDOMÁNYTÖRTÉNET

Mítoszok helyett – Szentkatolnai Bálint Gábor és az Akadémia viszonya

Szentkatolnai Bálint Gábor (1844–1913) alakja és emlékezete igen ellentmondásos. Kivételes nyelvtelenségének köszönhetően a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából 1871-ben Ázsiába utazott, hogy Reguly Antal nyomdokain haladva élőnyelvi adatokat gyűjtsön az altáji nyelvcsalád török–mongol ágából. Az út sikeréhez nagy reményeket fűztek: az utat indítványozó (és nagyrészt finanszírozó) Fogarasi János a magyar és mongol nyelv között rokon szálakat feltételezett, ennek bizonyításához a helyszíni nyelvészeti gyűjtés konkrét eredményeket ígért. Másrésztől, a finn MATTHIAS ALEXANDER CASTRÉN burjátok között végzett kutatómunkája (CASTRÉN 1857) a mongol nyelv szinkron állapótára fordította a tudós közvélemény figyelmét, így Bálint mongolok között végzett munkája a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága számára új tudományos eredményekkel kecsegtetett. A kutatóút sikeres volt, Bálint Gábor értékes volgai, kazáni tatár és mongol népköltészeti alkotásokkal, nyelvtani és beszéltnyelvi feljegyzésekkel tért vissza Magyarországra, ám öt évvel később a mongol anyagok feldolgozását félbehagyva sértődötten külföldre távozott. S mivel a magyar nyelv finnugor származását mindvégig határozottan elutasította, hamar elterjedt az a mítosz, hogy a nyelvzszeninek tartott Bálint tudományos előmenetelét az Akadémia idegenszívű nyelvészei akadályozták meg, és így válhatott a finnugor nyelvrokonságot tagadók egyik hősi alakjává és egyúttal a finnugrista „elnyomás” szimbólumává.

Az internet közönsége Bálint Gábor tudományos működéséről a következő tartalmú megfogalmazások sokaságával találja magát szembe:

„Az 1870-es évek végén azonban elmérgesedett a »finn nyelvészek«, vagyis Hunsdorfer (Hunfalvy) és Budenz, valamint Bálint Gábor között a vita. Előbbiek az akadémiai pozíciójukat felhasználva, minden tudományos közegből kiszorították Bálintot, és nem

engedték műveinek megjelentetését. [...] Erre Bálint Gábor 1879-ben bejelentette önkéntes száműzetésének tervét, és el is hagyta az országot” (OBRUSÁNSZKY 2007: 16).

„Paul Hunsdorfer (1810-1891) német gyermek csak hároméves korában tanult meg magyarul, nevet változtatott, lett belőle ipszilonos Hunfalvy Pál és az Akadémia mindenható főkönyvtárosa, a »török- finn háborúban« a finn–magyar nyelv és néprokonítás atyamestere, és főként beláthatatlan nyelvtudású Szentkatolnai Bálint Gábornak és munkásságának legnagyobb ellensége” (CZEGŐ 2013: 3. bekezdés).

Jelen dolgozatomban az Akadémiai Értesítőben megjelent, valamint MTA Kézirat-tárában őrzött korabeli dokumentumokra támaszkodva megkísérlem rekonstruálni Bálint Gábor és az Akadémia közötti viszonyt. Céloom mindezzel, hogy Bálint tudományos munkásságát és a kiegyezés kori Akadémia működését tisztábban lássuk, és ezáltal emlékeztük megtisztuljon azoktól a politikai és érzelmi indíttatású, sokszor a magyar őstörténet vitájának álcázott tudománytalan diskurzusoktól, melyek még ma is virágkorukat élik.

1. Bálint első pártfogói: Vámbéry Ármin és Toldy Ferenc

A magyar nyelvtudomány intézményesülésének korszakában a keleti nyelvek és a magyar nép eredete iránt komoly érdeklődést mutató Bálint Gábor egy kis székely faluból, Szentkatolnából indult útnak, hogy – kerülő utakon és folyamatos anyagi nehézségekkel küszködve – eljusson a pest-budai tudományos élet főszereplőjéhez, ahol kivételes nyelvtelhetségének köszönhetően hamar befolyásos pártfogókra talált.

Bár szülei papnak szánták, figyelmét már a gimnáziumi évek alatt is a nyelvtanulás kötötte le, önszorgalomból megtanult franciául, angolul, olaszul és újjörögül, a székelyudvarhelyi orvosi szemináriumban töltött évek alatt pedig megjött a kedve a keleti nyelvek tanulmányozásához is. Ebben nagy szerepet játszott Vámbéry Ármin, aki a Vasárnapi Újságnak írt konstantinápolyi leveleiben a török nyelv tanulására szólította fel olvasóit. Még utolsó kísérletként két évet papnövendékként töltött el Nagyváradon (ahol az arab, török nyelveket is tanulmányozta), következő állomása azonban már Bécs, ahol végül jogi tanfolyamra iratkozott be, miközben lelkesen látogatta a császárváros perzsa és arab nyelvi előadásait és a török nagykövetséget. Mindezeket, és azt, hogy már nagyváradi tanulmányai során felvette a kapcsolatot Vámbéry Árminnal, a Toldy Ferenc részére elküldött önéletrajzából tudhatjuk meg: „A török nyelvben csak akkor tehettem nagyobb előrehaladást, midőn, mint kispap levélben Vámbéry urat igyekeztem gyámolítására föl-kérvén, Budenz úr az akadémiai könyvtárból olvasmánnyal ellátni szíves volt.”¹

A korszak ünnepeit tudósának, Toldy Ferencnek imponált Bálint nyelvtelhetsége és elszántsága, ezért az Akadémia tagjainál rögtön pénzgyűjtésbe is fogott a számára. S bár az adakozókedv mérsékelt volt, figyelemreméltó, hogy az Akadémia részéről Bálint szakmai és anyagi támogatása már igen korán elkezdődött.

¹ Bálint Gábor önéletrajza, MTA KIK Kézirattár, Történelem 2r 26.

1. ábra

Toldy Ferenc gyűjtése

Forrás: Toldy Ferenc gyűjtése a M. Tud. Akadémia tagjai között Bálint Gábor segítségével
(MTA KIK Kézirattár, Történelem 2r 26.)

The image shows a handwritten manuscript page with a table. The text is in Hungarian and appears to be a list of names and dates, possibly related to a collection or a study. The table has several columns, with some entries in the first column and some in the second and third columns. The handwriting is cursive and somewhat difficult to read, but some words are clearly visible.

A Magyar Akadémia Tagjai között		Bálint Gábor által meggyűjtött	
márcsati gyűjtés.			
I. Április 1. a Magyar Akadémia		Toldy Ferenc	
Név	Év	Év	Év
Bálint Gábor	1856		
Toldy Ferenc	1856	1856	1856
Hunfalvy Pál	1856	1856	1856
Balogh Mihály	1856	1856	1856
Hunfalvy Pál	1856	1856	1856
Arany János	1856	1856	1856
Jókai Mór	1856	1856	1856
Mányi János	1856	1856	1856
Farkas János	1856	1856	1856
Priglyás Ede	1856	1856	1856
Balogh Mihály	1856	1856	1856
Jókai Mór	1856	1856	1856
Mányi János	1856	1856	1856
Balogh Mihály	1856	1856	1856
Arany János	1856	1856	1856
Vas János	1856	1856	1856
Bálint Gábor	1856	1856	1856
Hunfalvy Pál	1856	1856	1856

2. Hunfalvy Pál és a hazai nyelvrokonság-kutatás helyzete

Mielőtt rátérnék Bálint Gábor pályafutásának további alakulására, szükségesnek tartom röviden bemutatni nemcsak az „ellenfél,” Hunfalvy Pál munkásságát, hanem azt a tudományos közeget is, amelyben a magyar nyelv eredetének kutatása megkezdte leválását a romantikus őshazakeresési koncepciókról, és a hangtörténetet előtérbe helyező hasonlító nyelvészetben talált új utakra.

A hazai nyelvtudomány életében „felsőzázados tétovázásnak” nevezi ZSIRAI MIKLÓS a SAJNOVICS JÁNOS munkásságát követő időszakot (ZSIRAI 1994: 506). Az elnevezés igen találó, mivel a lapp–magyar nyelvrokonság bemutatása utáni lelkesedés nem tartott sokáig, PRAY GYÖRGY és GYARMATHI SÁMUEL munkái után további előremutató munkák hosszú ideig nem születtek a témában. A magyar nyelv eredete iránti érdeklődés a harmincas években kapott új erőre a CZUCZOR GERGELY és FOGARASI JÁNOS-féle A magyar nyelv szótára előkészületi munkái révén. A magyar nyelvészet intézményesített formában az Akadémia Nyelvtudományi Bizottságának 1856-os megalapítása után született meg. A Bizottság alapító tagjai között ott találjuk a Bálint tudományos pályafutásában szerepet játszó valamennyi nyelvészt: Toldy Ferencet, Fogarasi Jánost és Hunfalvy Pált is (FRÁTER 1974: 81).

Hunfalvy vált végül a magyar nyelvrokonság-kutatás egyik fő alakjává, elkötelezettsége a német egyetemeken már népszerű összehasonlító nyelvtudomány irányába pedig évről évre hangsúlyosabbá vált. Ennek fontos lépéseként a német származású Budenz Józsefet Magyarországra csábította, majd 1855-ben megalapította a Magyar Nyelvészet című folyóiratot, melyben a fő irány a finnugor nyelvek tanulmányozása volt. S bár a cikkek egynegyede tőle származott (STEMLER 2004: 19), a folyóirat folyamatos megjelenést biztosított a magyar nyelv más nyelvekkel való kapcsolatairól szóló kutatásoknak is. HUNFALVY közel másfél évtizedig képviselt nézete szerint a magyar nyelv szoros kapcsolatban áll a finnugor nyelvekkel, de nem a mai ismert meghatározás szerint, hanem mint egy nagyobb, altájinak nevezett nyelvcsalád tagjaként, amelybe a török és a mongol nyelv is beletartozik. Mindezeket A nyelvtudomány jelen helyzete című iránymutató munkájában foglalta össze: „A magyar nyelv legközelebbi az urali finn csoporthoz tartozik, a kapcsoló szem a nyugati finn és török-tatár között. Innen magyarázható, hogy némelyikben közelebb áll a nyugati, másban a keleti vagy urali finn nyelvekhez, még másban a török-tatárhoz” (HUNFALVY 1858: 105).

A történeti összehasonlító nyelvészet azonban egyre nagyobb figyelmet kapott a Nyelvtudományi Bizottságban. Ennek elősegítésére megalakult a Nyelvtudományi Közlemények című folyóirat, melynek a HUNFALVY által szerkesztett első tizennégy kötetét MELICH JÁNOS „a magyar és az ural-altáji nyelvtudomány hazai művelésének minden időkre szép és alapvető emlékének” nevezte (FRÁTER 1974: 83). Noha a finnugor nyelvek kutatása hangsúlyosabbá vált a következő tíz év során, egyeduralomról nem beszélhetünk. Jól érzékelteti ezt a Bizottság 1872-i évre kijelölt kutatási terve is: „(ti. magyar nyelvtudomány) feladata: a magyarral hason alkotású altáji nyelveket s ezek között elsősorban finn-ugor, másodikban pedig török-tatár nyelveket behatóan tanulmányozni, s amennyiben módjában áll, ismertetőket, nyelvtanok és szótárak útján is köztünk előmozdítani” (FRÁTER 1974: 85).

3. Bálint Gábor keleti útja

Ebbe a tudományos környezetbe érkezett meg Bálint Gábor 1868-ban, élvezve nemcsak Toldy, hanem Vámbéry támogatását is, aki török nyelvleckéket adott neki. Budenz az MTA könyvtárát bocsátotta rendelkezésére, és hamarosan a várva várt feladat is megtalálta: Fogarasi még ugyanabban az évben, mikor Bálint Toldy támogatását kérte, a mongol nyelvről tartott értekezést az Akadémián, s előadása befejeztével tett bejelentéséről Hunfalvy tudósításából olvashatunk: „Ugyan Fogarasi János r. t. a mongol és magyar nyelv rokonságának kinyomozása tekintetéből, egy fiatal nyelvtudós kiküldetését hozza indítványba, ki előbb Oroszország valamely intézetében, később a mongolok, tatárok és sinaiak közt tanulmányozná azon nyelveket, melyek rokonságuknál fogva fényt derítenek a magyar nyelvre; egyszersmind négy évre, évenként száz darab aranyat ajánl fel az indítványozó, ha találkozik hazánkfiak között oly egyén, ki némi előkészületekkel, s az Akadémiai történelmi és nyelvtudományi bizottságaitól adandó utasítás szerint, a nevezett cél kivitelére magát elszánná” (Negyvenegyedik ... ülés 1868: 234).

Az Akadémia számára ez a gyűjtőút komoly szakmai elismeréssel kecsegtetett, így természetesen támogatták Fogarasi előterjesztését, és a bejelentés után két évvel már a jelölt is megvolt Bálint Gábor személyében. Az út sikerét meghatározó további anyagi támogatásért még a vallás- és közoktatásügyi minisztert is felkereste az Akadémia, báró Eötvös József

100 arannyal támogatta a nyelvi expedíciót². Bálint 1868 júniusában útnak is indult, Odeszszán és Moszkván át érkezett meg a Volga menti Kazán (Kazany) városába, hogy a híres kazáni egyetemen a tatár, a mongol és a mandzsú nyelvet tanulmányozza terepmunkája előtt.

4. A sikeres expedíció – Bálint karrierje csúcsán

Bálint ázsiai útjáról, értékes nyelvi és folklór gyűjtéséről most nincs alkalmam szólni³, a terepmunka részletei Bálint Gábor Fogarasi Jánoshoz, illetve az Akadémiához írt leveleiből első kézből is megismerhetők (BÁLINT 1974). Biztosan elmondható azonban, hogy Bálint Gábor feladatát, miszerint „Castrén nyomozásait kiegészítse és befejezze”, azaz, hogy élőnyelvi adatot gyűjtsön a tatár és mongol nyelvekből, maradéktalanul elvégezte. Hazatérte után az Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága lelkesen szorgalmazta a gyűjtött anyag mielőbbi kiadását, így további anyagi támogatást kérvényeztek neki: „Bálint Gábor visszatérvén Ázsiai utazásából, s terjedelmes gyűjteményeket és jegyzéseket hozván magával, a Nyelvtudományi Bizottság kiváló feladatának tartja gondoskodni arról, amennyiben rajta áll, hogy a majdan feldolgozott anyag a Magyar Akadémia révén jusson az európai tudományos irodalomba. E tekintetből a visszatért utazónak anyagi állapotját meggondolván, mely addig is, míg Bálint neki és tudományának való alkalmazásba juthat segélyezést nem nélkülözhet, az Akadémia I. osztályát arra szólítja fel, méltóztassék lépést tenni a' akad. igazgatóságánál, hogy ez Bálint Gábornak előlegezéseképen valami segélyt rendelne ki, a mely őt arra képesítené, hogy nyugottan dolgozhassék, míg reményelhető alkalmazást találанд.”⁴

Nemcsak pénzt és lakást, de megfelelő szakmai támogatást is kapott a mongol anyagok feldolgozásához, egy pár hónappal későbbi bizottsági határozat tudósít mindenről: „A Nyelvtudományi Bizottság felszólítandó, hogy válasszon a' maga kebeléből egy kis bizottságot, a mely megbeszéli Bálint Gáborral a feldolgozásban követendő rendszert, különösen az átírást. Ezen felszólítás következtében a Bizottság

a. egy a Bálint Gábor feldolgozását tanáccsal segítő bizottságot Fogarasi János, Budenz József és Vámbéry Ármin tagokból állva, kik is mindnyájan közreműködésüket ajánlják.

b. Meghallgatván Bálint Gábort arra nézve, hogy mit és milyen alakban, azaz milyen írással hozott el, s megtudván, hogy a Kalmuk szövegeket Kalmukul írva elhozta, továbbá, hogy a Keleti vagy halha mongol szövegeket pusztán a kiejtés szerint jegyezte föl: a bizottság azt határozza, hogy a halha-mongol szövegeket csak a kiejtés szerint, tehát mongol írás nélkül kell kiadni, de a kalmuk szövegeket mind mongol írással mind transcriptióval

² „Az osztály javaslata minden pontjaiban elfogadtatván, az Akadémia fölkéri az Igazgató Tanácsot, hogy az évenkénti száz-száz aranyat 1871-1874 éveken át a költségvetésbe folyvást fölvenni, ha pedig ez a pénztár állapota miatt meg nem történhetnék, a közoktatási minister úr ő nagyméltóságát, az osztály javaslata szerint, e teher viselése iránt megkeresni méltóztassék.” (Harminczhatodik akadémiai ülés... 1870: 289.)

³ Volgai tatár gyűjtéseit BERTA ÁRPÁD dolgozta fel és adta ki (BERTA 1988), az elmúlt évtizedekben pedig BIRTALAN ÁGNES a kéziratban maradt mongol anyagát dolgozta fel és publikálta több alkalommal (például BÁLINT 2009).

⁴ A Nyelvtudományi Bizottság 1874. február 28-i ülésének HUNFALVY PÁL által írt jegyzőkönyve. A Nyelvtudományi Bizottság jegyzőkönyvei és iratai 1871–1877. MTA KIK Kézirattár, K1567.

lesznek kiadandók. A transcripto pedig azon rendszer szerint történjék, amelyet a Nyelv-közlemények követnek” (Hunfalvy Pál)⁵.

Ezekből a szövegekből is jól érzékelhető, hogy az Akadémia részéről nagy hajlandóság volt a gyűjtött mongol anyagok közlésére. Először azonban a kazáni tatár gyűjtések kiadását kezdték meg, melyet 1875–77 között három kötetben jelentetett meg az Akadémia (BÁLINT 1875, 1876, 1877). Bálintot ekkoriban már nemcsak szakmai körökben övezte elismerés és megbecsülés, de országosan is ismertté vált, 1875 őszén például a Vasárnapi Újság címlapján tűnt fel:

2. ábra

Bálint Gábor a Vasárnapi Újság címlapján

(Forrás: Vasárnapi Újság 1875. november 28. 22/48. 1.)

1876-ban megszűnt a mentora, Fogarasi János által folyósított juttatás, ezért Hunfalvy Pál, Ballagi Mórral és Vámbéry Árminnal közösen az év márciusában Bálintot az Akadémia levelező tagjává terjesztette fel. Ez nem járt sikerrel, de a gyűjtések kiadásának reményében Bálint további támogatást kapott⁶: a Nyelvtudományi Bizottság 1876-ban számára évi 1000 forintot folyósított. Összehasonlításképp Budenz a magyar–ugor szótár-ára szintén ugyanennyit kapott (A M. T. Akadémia költségvetése...), az 1877-es esztendőben a kazáni tatár nyelvtan kiadására 600 forintot, Bálint Gábor segélyezésére 1000 Ft-ot különített el az Akadémia (11. Igazgatósági ülés... 1877).

⁵ A Nyelvtudományi Bizottság 1874. április 10-i ülésének Hunfalvy Pál által írt jegyzőkönyve. Nyelvtudományi Bizottság jegyzőkönyvei és iratai 1871–1877. MTA KIK Kézirattár, K1567.

⁶ A Nyelvtudományi Bizottság jegyzőkönyvei és iratai 1871–1877. MTA KIK Kézirattár, K1567.8 – 1. kötet.

5. Bálint egyetemi állása és a félresikerült magyar–mongol szótár

BUDENZ JÓZSEF az ötvenes években még osztotta HUNFALVY nézetét, miszerint a magyar nyelv egyfajta láncszemnek tekinthető a finnugor és török–mongol nyelvek között, ám REGULY gyűjtéseinek feldolgozása közben átértékelte mindezt: a magyar és a finnugor nyelvek közötti kapcsolatot szorosabbnak ítélte. 1867–68-ban, Bálint Pestre kerülésének idején jelent meg a Magyar és finn-ugor nyelvekbeli szó-egyeztések című munkája, 1872-ben pedig kinevezték a pesti egyetem „altáji (finnnugor) összehasonlító” nyelvészeti tanszék tanárává, mely az első ilyen jellegű tanszék volt Európában.

Bálint 1875-ben mandzsu és mongol magántanári kinevezést kapott ezen a Budenz által is felügyelt tanszéken. A tanszékek működése kapcsán nemcsak a tanárokról maradtak fel feljegyzések Budenz kéziratos hagyatékában, hanem a tanárok jelentései alapján a diákok számáról is. Innen tudhatjuk például, hogy az 1875/76, illetve az 1876/77-es tanévben, az ő altáji (finnnugor) összehasonlító előadásait 30–40 diák, az olasz nyelvi előadásokat 6–8, a keleti nyelvek és irodalom előadásokat „lelkes két hallgató” látogatta, addig Bálint mongol–mandzsu nyelvvórái mellé egy nulla volt bejegyezve.⁷

Az egyetem vezetése és a minisztérium akkoriban heves vitákat folytatott, hogy az egyetem működésének célja a tanárképzés mellett milyen arányban egészüljön ki a tudósképzéssel. A Budenz-hagyatékban ezzel kapcsolatban is maradtak fenn olyan feljegyzések, melyekből világosan látszik, hogy Budenz a mongol nyelv oktatásának, így Bálint magántanári működésének is fontos jelentőséget tulajdonított: a tanári szakképesítést nem adó, „országos érdekűnek” nem nevezhető stúdiumok közé sorolt mongol nyelv oktatását a „a magyar nyelv rokonságához származható nyelv tüzetesebb ismertetésének” egyik eszközének tartotta.

A magántanári állás mellett Bálint fő feladata (a kazáni tatár anyaghoz hasonlóan) a mongol gyűjtések feldolgozása, átírása lett volna, emellett az Akadémia egy mongol nyelvtant is várt tőle. Ő azonban 1877 elején a magyar–mongol nyelvrokonság demonstrálására váratlanul megjelentette a Párhuzam a magyar és mongol terén címet viselő összehasonlító szótárát (BÁLINT 1877), ezzel pedig elkezdődött az Akadémiától való eltávolodás, ami Hunfalvyval és Budenzcel való nyílt szembeszállásával nyilvánult meg. Említett szótárában több mint 1000 magyar szót hasonlított az általa rokonnak tartott mongol megfelelőivel, az előszóban pedig igen éles kritikával illette a finnugristákat, és kijelentette, hogy a magyar nép nem lehet jelentéktelen, halászó–vadászó népecskék leszármazottja, egyedül a mongol tűnik olyan eredetinek, történelme olyan jelentősnek, hogy az a magyarral rokonítható. Hogy mi állhatott e munka hirtelen, saját költségen való megjelentetésének hátterében, egyelőre nem ismert.

A Párhuzam szakmai szempontból nem sikerült jól. Míg Budenz vogul–magyar összehasonlító szótárában már erősen számol a ténnyel, hogy a szavak hangalakja az évszázadok során erősen megváltozhatott, és ezek a változások valamiféle szabályt követnek, addig Bálintnál továbbra is az akkor már elavultnak számító nyelvészeti gyakorlat, az egyforma hangzású szavak elnagyolt összehasonlítását látjuk. A szótár előszavában megfogalmazott véleményének azonban talán nagyobb visszhangja lett, mint a magyar–mongol nyelvhasználati kísérletének. Budenz kritikája, mely töredékben maradt fenn hagyatékában, nem fukarkodik a vitriolos megfogalmazásokban: „Ebben aztán jó székely

⁷ Budenz József kéziratos hagyatéka, MTA KIK Kézirattár, Nyelvtudomány 4-r 154./4, 17–18. lap.

módra kitesz magáért, s tönkre veri (?) az ostoba vagy plane hazafiellenes szellemű finn nyelvészeket (csodálom, hogy csak H-t nevezi meg, engem is azért), a kik a finn v egyéb csipcsup (t.i. a nyomorúságos ugor népek által beszélt) nyelvektől származtatják a magyar, – természetesen nagy gyalázatára a nemzetnek, mert hiszen, hogy szerepet vittek őseink amíg a Kalevalás finnek – vadászatnak? úgy látszik csak hadi dicsőség a székely nyelvésznek ideálja, a nyelv is csak úgy ér valamit, ha derék buzogányos kaczagányos nép beszéli, mert különben csip csup.”⁸

HUNFALVY PÁL is meglehetősen indulatosan reagált a Párhuzamban írottakra, ennek ellenére a tudományos életből való kirekesztéséről nem beszélhetünk, továbbra is elismert nyelvtudósnak számított, az Akadémia Könyvtári Bizottsága a Firenzei Nemzeti Könyvtárnak például Hunfalvy Pál, Budenz József és Bálint Gábor nyelvtudományi munkáit küldte el 1877-ben (Harmincznyólczadik akadémiai ülés... 1877).

6. A Széchenyi-expedíció után

Bálint 1877 nyarán mint tolmács csatlakozott Széchenyi Béla kelet-ázsiai expedíció-jához, ahol két hónapos bangalori tartózkodást követően már a helyiek nyelvét, a tamilt tekintette a magyar rokonának. Az Akadémia távolléte alatt továbbra is támogatta: Bálint külön kérésére a gyűjtött mongol anyagok kiadására ítélt járandóságot a családjá kapta meg (Igazgatósági ülés... 1877). Bár 1878 nyarán betegen tért haza, a Nyelvtudományi Bizottság részére ősszel már előadta dravida nyelvhasznításait, ennek köszönhetően szakmai tekintélye végérvényesen megkérdőjeleződik. HUNFALVY PÁL BÁLINT új elméletét nyilvánosan „svihákságnak” nevezte, BÁLINT pedig SZILÁDY ÁRONNAK írott 1878. novemberi levelében HUNFALVY és BUDENZ köreit „lebuj klikk-ként” emlegette. A levél azonban egy másik érdekes momentumot is tartalmaz. A konfliktus egyik forrása az a vita lehetett, amely a publikálni kívánt mongol anyag tudományos átírása körül zajlott: „Körülbelül bejelentett mongol gyűjteményemet sem akarják elfogadni, pedig eleget kínlódtam vele. Ezt azonban még per útján sem hagyom annyiban, mert én ingyen nem írtam át Bud. tótos átírása szerént az egészet”⁹.

BÁLINT GÁBOR mint az altáji összehasonlító nyelvészeti tanszék mongol és mandzsu magántanára, rendkívüli tanári kinevezését és egy mongol tanszék felállítását kérte BUDENZ JÓZSEFTŐL, ám nem járt sikerrel. BUDENZ így indokolta döntését: „Az egy ügyben kiküldött érdekezlet (bizottság) többsége ellenében, alulírt főnntartja eltérő különvéleményét, hogy t.i. e kinevezés, illetőleg a mongol nyelv előadására való tanszék állítása nem javasolható. A mongol nyelv előadásának a mi egyetemünkön csak összeh. ált. nyelvtudományi szempontjából van némi fontossága. Mert nincs e nyelvnek oly irodalma, melyet tartalmának becsénél fogva nálunk tanulmányozni kellene. [...] A mongol nyelv (v. mongol és tatár) előadásával nálunk nem lehet egy egész tanszékét betölteni: akkor csak oly jogon lehetne a szamojéd nyelvek számára tanszékét kívánni. Különösebb, sürgösb érdek nélkül a mi egyetemünk, úgy mint a legtöbb más egyetem is, tanszékeket nem állíthat, - legalább addig nem, míg többféle közelebb fekvő szükségünk (pl. a szláv nyelvek tanítása) kielégítést nem talált. A mondottak után már nem is kell folyamodó m. tanárnak eddig egyetemünkön kifejtett munkásságát működésének

⁸ Budenz József akadémiai működése, MTA KIK Kézirattár, Nyelvtudomány 4-r 153/1-2a-d.

⁹ Bálint Gábor levele Szilády Áronnak, MTA KIK Kézirattár, Ms. 4426/155.

mutakozó sikerét, szakmabeli dolgozatainak tudományos értékét bővebben vizsgálunk – Mellőzhetjük e pontokat, melyek némelyike úgy szintén szóban forgó tanársága megadása ellen volna fölhozható¹⁰

Mongol gyűjtéseinek kiadása egyre sürgetőbbé vált, az átírás körül jelentkezett bizonyodalmak ellenére az Akadémia továbbra is támogatta Bálintot, az 1879-es évre 500 forintot ítéltek meg neki az anyag kiadására (A M. T. Akadémia költségvetése... 1879).

7. Bálint távozása az országból

Bálint megélhetési problémáit azonban ez az évi 500 forint nem oldotta meg, rendes állása nem volt, magántanári kinevezése megszűnt, csak magántanári segélyért folyamodhatott. Egy tolmács állásra is jelentkezett a külügyminisztériumnál, de az sem sikerült, ahogy az akadémiai tagfelvételi je sem, emellett a mongol anyag kiadása, melynek problémái főleg a tudományos átírása körül keletkeztek, továbbra is konfliktusforrást jelentett. A bizottsági jegyzőkönyvek igen pontosan örökítették meg az ezt követő eseményeket:

1879. február 27.

„Előadó főlemlíti, hogy Bálint Gábor mongol közleménye kiadását is ideje korán kelle megkezdeni, de úgy tudja, hogy az osztály titkárhoz benyújtott kézirat még nincs kellőleg felszerelve (bevezetéssel, fordítással), Gyulai Pál biz.tag és osztálytitkár fölkérendő, hogy szólítsa fel Bálint urat a kellő fölszerelés pótlására, s általában részletesebb kiadás terv beadására.”¹¹

1879. március 26.

„Előadó (Thewrewk Emil) felolvasta Bálint Gábor nyilatkozatát, »Mongol Szövegek« című gyűjteménye kiadását illetőleg. A Bság elfogadja Bálint úr abbéli szándékát, hogy a m. szöveghez való előszót ezek kinyomtatása után írja meg, v egyszersmint felkéri Gyulai Pál (itt a titulusa, vmilyen titkárt) hogy a szövegek kinyomtatását elkezdhesse” (BUDENZ JÓZSEF jegyzetelte). (Uo.)

Bálint Gábor szóban forgó nyilatkozata, 1879. március 23.

„A tek. Akadémiai I-es Osztályának titkára, Ngys. dr. Gyulai Pál úr által értesültem, hogy a »Mongol Szövegek« című gyűjteményem nyomtatását idáig azért nem kezdhették meg, mert az bevégezetlennek állították. Én ennek ellenében kinyilvánítom, hogy említett gyűjteményemből csupán egy rövid előszóféle hiányzik, a melyben csakis a gyűjtemény létrejöttének körülményeit, czélát, helyeit, miből álltát és végre miként olvasását szándékozom röviden érinteni. Ezt pedig nem tehetem addig, mig a nyomtatás vége felé nem látom, mennyi anyag megy ez önálló kötet vagy füzetbe.

Egy bővebb előszót a jövő évre készen leendő szövegfordításhoz csatolok, ki akarván egészíteni a mongol életnek azon mozzanatait, a melyek a gyűjteménynek »Mongol nyelv tanulmányok« czímet a K. Tatar Nyelvtanulmányok mintájára nem adhatok, mert a mongol nyelvtan és szótár megjelenésének sem idejét sem lehetőségét nem tudom.” (Uo.)

¹⁰ Budenz József egyetemi tanári működésével kapcsolatos iratok, MTA KIK Nyelvtudomány 4-r 154/1.

¹¹ A Nyelvtudományi Bizottság jegyzőkönyvei 1877–1919. MTA KIK Kézirattár, K1567.

1879. április 28.

„Előadó fölhozza, hogy Bálint Gábor úr itt hagyván a fővárost, sőt, hír szerént Magyarországot is, hogy valamely messzeországra kivándoroljon, – a tőle kiadásra elfogadott mongol szövegek kinyomatása, kivált a javíttatás miatt, meg van nehezítve vagy épen lehetetlenné vált, ha az említett hír megvalósult. Hozzá járul, hogy Bálint úr a mongol szövegekhez való előszót csak későbbre ígérte, a Bizottság ezt elfogadván, Gyulai Pál osztálytitkárt már a nyomtatás elkezdésére is kérte föl. A Bizottság a körülményeket sajnálattal tudomásul veszi, s fölkéri Gyulai P. osztálytitkárt, hogy Bálint G.hoz a további eljárás ügyében levelet intézzon.” (Uo.)

Bálint végül Konstantinápolyba távozott, ám előtte a Pesti Naplóban megjelentetett egy írást Egy távozó számadása címmel (BÁLINT 1879), amelyben távozásának okát egyrészt az őt cserbenhagyó akadémiai közeggel, másrészt a magyar kormány vele szemben tanúsított közömbös viselkedésével magyarázza.

8. Összegzés

A fenti dokumentumok szó szerinti idézésével megpróbáltam elkerülni az egyéni interpretáció nyújtotta lehetőségeket. Céloom az volt, hogy tényszerűen bemutassam az Akadémia meghatározó szereplői és Bálint Gábor közötti viszony egyes fejezeteit.

Karrierje bár ígéretesnek indult, Bálint nem részesült olyan szakmai képzésben, amely lehetővé tette volna számára a kor meghatározó nyelvészeti irányába való bekapcsolódását. Ebben szerepe volt Vámbéry Árminnak is, aki szintén autodidakta módon fogott a nyelvhasználatba, és nem tudott megfelelő szakmai segítséget nyújtani számára. (Bálint Szilády Áronnak írott levelében elátkozza a percet, amelyben Vámbéryt megismerte.)

Bálint ázsiai kutatóútjának köszönhetően a kor neves kutatója lett, a pesti egyetemen mandzsu és mongol magántanári állást kapott, munkáját, gyűjtéseinek kiadását az Akadémia végig támogatta. Sarkos nézetei, a mongol gyűjtései feldolgozásához nyújtott szakmai támogatás elutasítása, melyek mögött vélhetően inkább személyes, mint szakmai okok álltak, és nem utolsósorban félresikerült nyelvrokonság-elméletei miatt a Hunfalvy Pál és Budenz József által uralt nyelvtudományos közeg végül nem fogadta be. A magyar altáji összehasonlító nyelvészet megszületésében betöltött szerepe azonban megkérdőjelezhetetlen: Budenz a magyar nyelv altáji jövevényszavainak kutatását Bálint Párhuzamában szereplő mongol szavak alapján kezdte el.¹²

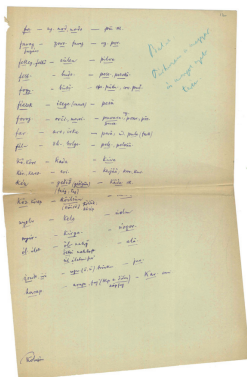
---

¹² Budenz József egyes mongol jegyzetei: Nyelvtan, példamondatok, szójegyzékek, magyar-mongol, MTA KIK Kézirattár, Nyelvtudomány 4-r 148/2.

3. ábra

Budenz mongol feljegyzései

Forrás: Budenz József vegyes mongol jegyzetei: Nyelvtan, példamondatok, szójegyzékek, magyar–mongol (MTA KIK Kézirattár, Nyelvtudomány 4-r 148/2)

„Bálint Gábor tevékenysége – írta róla találóan KARA GYÖRGY – mégis inkább a felvilágosodás, a reformkor, a nemzetté válás, a befejezetlenül bukott forradalom és a Bach-korszak, röviden: a 18. század végében és a 19. század első felében gyökerező őshazakeresésekhez kapcsolódik inkább, mint a dualista Magyarország egyrészt józanabb, biztosabb alapú tudományos törekvéseihez (melyet olcsón németnek és habsburginak ítélni ma is divat némelyős- és honkereső körökben)” (BÁLINT 1974: 5).

Hivatkozott irodalom

- A M. T. Akadémia költségvetése az 1878-ik évre. *Akadémiai Értesítő* 12/1. 1878: 33.
- A M. T. Akadémia költségvetése az 1879-ik évre. *Akadémiai Értesítő* 13/1. 1879: 31.
- BÁLINT GÁBOR 1875–1877. *Kazáni-tatár nyelvmutatványok I. Kazáni-tatár szövegek*. MTA Könyvkiadó Hivatala, Budapest. – *Kazáni-tatár nyelvtanulmányok II. Kazáni-tatár szótár*. MTA Könyvkiadó Hivatala, Budapest. – *Kazáni-tatár nyelvmutatványok III. Kazáni-tatár nyelvtan. Hang-, alak- és mondattan*. MTA Könyvkiadó Hivatala, Budapest.
- BÁLINT GÁBOR 1877. *Párhuzam a magyar és a mongol nyelv terén. Madsar Monghol khojor khele adalikhakho bicsik*. Hornyánszky Kiadó, Budapest.
- BÁLINT GÁBOR 1879. Egy távozó számadása. *Pesti Napló* 30/107. 1879. május 2., 1.
- BÁLINT, GÁBOR OF SZENTKATOLNA 2009. *Romanised Grammar of the East- and West-Mongolian Languages with Popular Chrestomathies of Both Dialects*. Szerk. BIRTALAN ÁGNES. Budapest Oriental Reprints Series B 3. Library of the Hungarian Academy of Sciences – Csoma de Kőrös Society, Budapest.
- BÁLINT GÁBOR 1974. *Bálint Gábor keleti levelei. Jelentése Oroszország- és Ázsiában tett utazásáról. Értekezése a mandsuk szertartásos könyvéről*. Szerk. KARA GYÖRGY. Kőrösi Csoma Társaság, Budapest.
- BERTA ÁRPÁD szerk. 1988. *Wolgatatarische Dialektstudien. Textkritische Neuausgabe der Originalsammlung von G. Bálint 1875-76. Keleti Tanulmányok. Oriental Studies 7*. Library of the Hungarian Academy of Sciences, Budapest.
- CASTRÉN, MATTHIAS ALEXANDER 1857. *Versuch einer burjätischen Sprachlehre: nebst kurzem Wörterverzeichnis*. Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, St. Petersburg.

- CZEGŐ ZOLTÁN 2013. Akit élve is, holtában is elrejtettek. *Erdélyi Napló* <https://erdelyinaplo.ro/elo-emlekezet/akit-elve-is-holtaban-is-elrejtettek> (2025. 09. 16.)
- FRÁTER JÁNOSNÉ 1974. *A Magyar Tudományos Akadémia Állandó Bizottságai, 1854-1949*. MTA Könyvtárának Kiadványai, Budapest.
- Harminczhatodik akadémiai ülés. Összes akad. ülés. 1870. decz. 19-én. 1870. *A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője* 4/18: 289.
- Harmincznyolczadik akadémiai ülés. Összes ülés. 1877. december 17-én. 1877. *Akadémiai Értesítő* 11/16: 223.
- HUNFALVY PÁL 1858. A nyelvtudomány jelen helyzete. *Budapesti Szemle* 3/7–8, 87–139.
- Igazgatósi ülés. 1877. márcz. 26-én. 1877. *Akadémiai Értesítő* 11/6: 86.
- Igazgatósi ülés. 1877. május 26. 1877. *Akadémiai Értesítő* 11/10: 145–146.
- Negyvenegyedik [nyelv- és széptudom, osztály-, egyszersmind összes-] ülés. 1868. dec. 21-én. 1868. *A Magyar Tudományos Akadémiai Értesítője* 2/20: 334.
- OBRSÚSÁNSZKY BORBÁLA 2007. Egykori nagy keleti utazónk nyomában. Bálint Gábor, a harminc nyelven beszélő tudós zseni. *Partium* 16/nyár 16–19.
- STEMLER ÁGNES 2004. *Nyelvrokonság és nyelvtörténet, Mátyás Flórián nyelvtudományi munkássága*. Országos Széchényi Könyvtár – Gondolat Kiadó, Budapest.
- ZSIRAI MIKLÓS 1994. *Finnugor rokonságunk*. Trezor Kiadó, Budapest.

Instead of myths: The relationship between Gábor Bálint and the Academy

Gábor Bálint of Szentkatolna (1844–1913) began his career as a promising linguist, but he did not receive proper professional training to integrate into the prevailing linguistic trends of his time. His fieldwork in Asia made him a recognized scholar, but his fanciful theories of linguistic relationships were not accepted by the leading linguists of the time. As an outspoken opponent of Finno-Ugric linguistic affinity, it was widely held that his scientific advancement was hindered by the Academy's "foreign-hearted" linguists. The aim of this paper is to reconstruct the relationship between Gábor Bálint and the Academy, based on documents found in Academic Gazette and the Archives of the Hungarian Academy of Sciences. Through this, our aim is to gain a clearer understanding of both Bálint's work and the operation of the Academy in the era of the dual monarchy of Austria-Hungary.

Keywords: Gábor Bálint, Pál Hunfalvy, Hungarian Academy of Sciences, mongolistics.

CSONTOS SÁRA
Magyarságkutató Intézet

Emlékezés Derek Bickertonra (1926–2018)*

DEREK BICKERTON a modern antropológiai nyelvészet, a többnyelvűség szocio-lingvisztikája és az evolúciós ihletésű nyelvelmélet egyik vezető alakja. Munkásságának elméleti jelentőségével a nyolcvanas évek elején ismerkedtem meg egy bécsi nyelvfilo-

* 2023-ban a Magvető Kiadónál megjelent Árnay c. kötetemben több nyelvészről is írtam. Derek Bickerton is szerepelt a kéziratban, de a sok anyag miatt kimaradt a megjelent kötetből. Köszönöm a lehetőséget, hogy most megjelenhet.